

Ouderen op het platteland

AUTEUR Frans Thissen

FOTOGRAFIE Marcel Heemskerk

Toen enkele dagen na een hittegolf op het Franse platteland veel ouderen dood in hun huis werden aangetroffen, vroeg men zich af of het platteland wel een geschikte plek was om oud te worden. Vooral onder ouderen bestaan grote verschillen op het platteland. Structuurveranderingen zorgen er voor nieuwe polarisatie.

Nederland vergrijst en het Nederlandse platteland vergrijst nog sterker. De vergrijzing van Nederland hangt samen met een algemene demografische ontwikkeling zoals die zich in heel West-Europa voordoet. De extra vergrijzing van het platteland heeft vooral te maken met naar leeftijd selectieve migratiestromen. Migratie van jonge plattelandsbewoners naar de stad is een ontwikkeling die al heel oud is en die zorgt voor relatieve vergrijzing van het platteland. De ontwikkeling van veel Europese landen tot kenniseconomie versterkt deze opleidingsmigratie. Jongeren vertrekken in steeds grotere getalen voor een hogere opleiding en voor een start op de arbeidsmarkt naar grote steden. Daarnaast hebben bepaalde delen van het Nederlandse platteland met pensioenmigratie te maken. De omvang van deze migratiebeweging is binnen Nederland nog zeer beperkt, maar de huidige pensioenmigratie draagt op het platteland wel bij aan het ontstaan van concentraties van welvarende, relatief jonge ouderen. Echter, het aandeel pensioenmigranten onder de oudere bevolking haalt zelfs in de daarvoor aantrekkelijke dorpen in Nederland nog geen 20 procent.

Verscheidenheid

Vergrijzing en pensioenmigratie veroorzaken een groeiende diversiteit onder de ouderen op het platteland. In samenhang met hun migratiegeschiedenis laten zij steeds grotere verschillen zien in welvaart, opleidingsniveau, kwaliteit van de woning en het type sociaal netwerk. Bovendien is er sprake van grote verschillen tussen

de oudste ouderen en relatief jonge ouderen, die samenhangen met hun sterk uiteenlopende levensgeschiedenis. Daarbij gaat het om verschillen in opleiding, vrouwenemancipatie en bekendheid met nieuwe technologische ontwikkelingen. De verscheidenheid onder ouderen openbaart zich bovendien in een ruimtelijke differentiatie op het Nederlandse platteland: naast vergrijsde, weinig bemiddelde dorpen, zijn er in Nederland op enkele aantrekkelijke woonplekken vergrijsde, zeer bemiddelde dorpen te vinden.

Een centrale vraag voor zowel sociaal geografen als sociaal gerontologen is in hoeverre het platteland een goede plek is om oud te worden. In het maatschappelijk debat is eerder sprake van stereotype en vaak tegenstrijdige beelden dan van onderbouwde kennis. Enerzijds is er het machtige beeld van het traditionele dorp waarbinnen ouderen mogen rekenen op ondersteunende sociale netwerken van hun familie, vrienden en burens. Anderzijds is er het beeld van de vereenzaamde oudere, aangewezen op de steeds verder uitgekilde infrastructuur van het kleine dorp, vervoersarm en op steeds grotere afstand van voorzieningen en zorg en zonder de steun van nabij wonende kinderen.

De beoordeling van het platteland als een plek om oud te worden kan het beste worden benaderd met het concept 'passend wonen'. Het is hierbij van belang aandacht te besteden aan ontwikkelingen die zich op het Nederlandse platteland voordoen die aanleiding geven tot een onderscheid tussen succesvolle ouderen en kwetsbare ouderen in hun relatie tot de omgeving: tussen ouderen die in staat zijn keuzes te maken ten aanzien van een omgeving die met hun voorkeuren overeenstemt en ouderen die deze keuzemogelijkheden niet hebben en worden geconfronteerd met uitsluiting en vervreemding. Het begrip kwetsbaarheid wordt in de sociale gerontologie vooral gerelateerd aan individuele afhankelijkheid in samenhang met gezondheid en een gebrek aan hulpbronnen in het eigen huishouden in de vorm van een partner en een hoog inkomen. Ook de omgeving kan aan kwetsbaarheid bijdragen. Een omgeving die hoge

eisen stelt, zoals noodzakelijk autogebruik, en weinig steun verschaft, zoals veel medebewoners met een geheel andere leefstijl, maakt ouderen kwetsbaar. Kwetsbaarheid kan dan leiden tot 'environmental stress', wat zich vooral openbaart in een lage waardering van de woonomgeving en in gevoelens van onveiligheid.

In dit artikel staan twee zaken centraal. Allereerst wordt aandacht besteed aan een aantal structuurveranderingen op het Nederlandse platteland die aanleiding geven tot het onderscheid tussen succesvolle en kwetsbare ouderen in hun relatie tot hun omgeving. Bovendien wordt een verdere uitwerking geschetst van het concept 'passend wonen' op het platteland.

Structuurveranderingen

Uit de hiervoor beschreven migratieontwikkelingen blijkt al dat ouderen op het platteland te maken hebben met een algemene schaalvergroting in dag- en leefpaden. Een deel van de ouderen zoekt op een bepaald moment in de levensloop het platteland op en is in staat daar de rurale idylle voor zichzelf te verwezenlijken. Uit onderzoek in Nederlandse plattelandsgebieden met enige pensioenmigratie (zoals delen van Drenthe en de Achterhoek) blijkt overigens dat onder migrerende ouderen sprake is van een dynamiek die zich in de eerste plaats binnen de eigen regionale woningmarkt voordoet. Echter, voor de ouderen die ter plaatse geboren en getogen zijn, verandert 'hun dorp' soms zo ingrijpend dat zij zich vervreemd en buitengesloten voelen. Zij worden in hun directe omgeving geconfronteerd met ouderen (en jongeren) met een geheel andere leefstijl en met wezenlijke veranderingen in de rol van de dorpsgemeenschap.

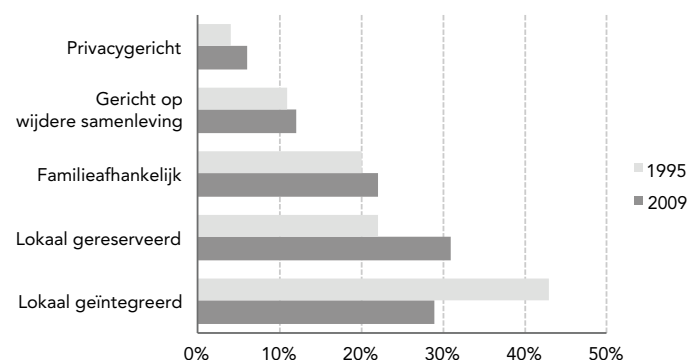
Een andere belangrijke structuurverandering op het platteland is de verdere ontwikkeling van de automobilititeit en de daarmee samenhangende krimp in het openbaar vervoer. De laatste 15 jaar hebben op het platteland vooral ouderen en vrouwen een grote inhaalslag gemaakt in rijvaardigheid en de eigen beschikking over een auto. In feite is de bereikbaarheidssituatie op het platteland voor de meeste bewoners verbeterd maar zijn de bereikproblemen voor een steeds kleinere groep vervoersafhankelijke ouderen op het platteland nog groter geworden.

Een tweedeling dreigt tussen ouderen die wel of juist niet deel uitmaken van robuuste sociale steunnetwerken

Ten slotte betekent de algemene vermaatschappelijking van de zorg zoals die zich sinds de jaren tachtig in Nederland voordoet, dat steeds meer nadruk wordt gelegd op de eigen verantwoordelijkheid voor gezondheid en zorg en op de rol van het lokale sociale netwerk. Dat betekent dat lokaal een tweedeling dreigt tussen ouderen die wel of juist niet deel uitmaken van robuuste sociale steunnetwerken. Met de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) is deze ontwikkeling in een stroomversnelling geraakt.

In 17 dorpen in de Gelderse Achterhoek beschreven we zowel in

1995 als 2009 de sociale steunnetwerken van ouderen met behulp van een vragenlijst ontwikkeld door de Britse sociaal gerontologe Clare Wenger. De resultaten daarvan (figuur 1) laten zien dat sociale netwerken die typerend zijn voor pensioenmigranten - het privacygerichte netwerk en het op de bredere samenleving gerichte netwerk - enige toename vertonen. Maar het zijn vooral de afname van robuuste lokaal geïntegreerde netwerken en de toename van minder robuuste lokaal gereserveerde netwerken die het beeld bepalen. Lokaal geïntegreerde netwerken worden gevormd door hechte relaties met lokale familie, vrienden en buren. Ouderen met lokaal gereserveerde netwerken vertrouwen op hun buren, hoewel ze erg op hun eigen huishouden gericht zijn. In tegenstelling tot het lokaal geïntegreerde netwerk wordt het lokaal gereserveerde netwerk gekenmerkt door een geringe betrokkenheid bij activiteiten van de dorpsgemeenschap. De geschetste verandering illustreert hoe het begrip 'community' in hoog tempo een andere inhoud krijgt op het Nederlandse platteland.

Figuur 1. Type sociale steunnetwerken van ouderen in Oostelijk Gelderland in 1995 en 2009

Een passende omgeving?

Uit diverse overheidsnota's blijkt dat het in de relatie tussen ouderen en rurale omgeving om drie thema's gaat: wonen, zorg en welzijn. Daarbij bestaat over de eerste twee, nogal praktische, thema's de meeste helderheid. Het derde thema is weliswaar minder praktisch beïnvloedbaar, maar blijkt in de praktijk voor veel ouderen steeds belangrijker. Bovendien geldt ook voor ouderen dat zij niet alleen consument of slachtoffer zijn van hun omgeving, maar daaraan meestal zelf ook een actieve bijdrage leveren. Zo leveren ouderen een belangrijke bijdrage aan lokaal verenigingsleven en vrijwilligerswerk.

Met het ouder worden neemt de betekenis van de woonsituatie, de woning en de directe woonomgeving, voor het welbevinden toe. Vooral voor ouderen die kwetsbaar zijn door afhankelijkheid en met een gebrek aan hulpbronnen op het niveau van het huishouden blijkt de kwaliteit van de woonsituatie directe gevolgen te hebben voor het oordeel over de omgeving en het gevoel van veiligheid. Een slecht passende omgeving kan de zelfredzaamheid op het gebied van wonen en zorg van ouderen aantasten. Ouderen in een slecht passende omgeving wat betreft wonen en zorg hebben daar niet alleen een negatief oordeel over, maar blijken zelf ook nauwelijks activiteiten te ontplooiën om hun woon- of zorgsituatie te

verbeteren en vertonen een beknot activiteitenpatroon. Onder ouderen met een kwetsbare relatie met hun omgeving wat betreft wonen blijken niet alleen geboren en getogen dorpsbewoners voor te komen, maar ook 'nieuwkomers' die in een dorp 'terecht zijn gekomen' en min of meer 'trapped in the village' zijn. Een typerend citaat van een oudere die tot de laatste groep behoort, is een alleenstaande 63-jarige man die zijn vorige woonsituatie in Amsterdam 14 jaar geleden is ontvlucht en nu in een klein dorp in de Kop van Noord-Holland woont:

"Qua woning heb ik dit genomen omdat het klein is, alleen is het oud, hier en daar moet er wat gebeuren [...] maar ja, je wordt ouder en ik ben er zelf niet zo handig in [...] Dit huisje ligt pal aan de drukke weg. Nou is dit een voorrangsweg en dat is te merken [...] Ik ben niet gebakken aan dit dorp, als ik de kans zou krijgen en als ik het financieel kan trekken [...] dan ben ik gauw vertrokken".

Vanwege de vermaatschappelijking van de zorg, de vergrijzing en de sterk groeiende kosten in deze sector wordt ook in dorpen gezocht naar een balans tussen zorg binnen het eigen huishouden, informele zorg vanuit de eigen omgeving en formele zorg. Dan blijkt het ook binnen een dorpsamenleving moeilijk een groter beroep te doen op medebewoners. Een 60-jarige man met een gehandicapte vrouw, wonend in een dorp in Zuid-Beveland:

"Wij hebben het zo geregeld dat ik het grootste deel zelf doe van haar verzorging. De dag dat ik werk, maken we gebruik van de thuiszorg. En we hebben enkele mensen waar we, als ze kunnen, een beroep op kunnen doen. Maar dat is het moeilijke tegenwoordig [...] Als ik hier naar de burens kijk, die werken allebei. Aan de andere kant woont een oudere mevrouw die veel weg is. Voor de rest zijn het allemaal werkende vrouwen en daar kun je moeilijker een beroep op doen. Ik vind dat een zorgpunt van die Wet maatschappelijke ondersteuning. Er wordt nu veel te makkelijk gezegd dat je zelf maar voor de dingen moet zorgen en je moet maar een beroep op de burens doen en zo. Dat kun je makkelijk zeggen."

Het zijn vooral sociaal gerontologen zoals Phillipson en Burholt die recentelijk opnieuw aandacht hebben gevraagd voor de betekenis van de (rurale) omgeving voor het welzijn van ouderen. Phillipson besteedt daarbij vooral aandacht aan de veranderende betekenis van het begrip 'community' en het ontstaan van nieuwe tegenstellingen tussen oudere bewoners op basis van hun relatie met hun omgeving. Phillipson legt daarbij de nadruk op 'feelings of belonging' en op identiteit. Burholt benadrukt het temporele aspect van de emotionele binding die ouderen met hun woonplaats hebben. Ouderen hanteren in interviews over hun lokale binding vaak een historische perspectief. In het hiervoor genoemde onderzoek in oostelijk Gelderland gaven vrijwel alle ouderen aan zich in hun dorp thuis te voelen. Gevraagd naar de zaken die daarvoor van belang zijn werd door de meeste ouderen gewezen op het sociale klimaat in het dorp. Fysieke kenmerken (woningen, landschap) werden veel minder vaak genoemd. Passend wonen betekent ook voor veel ouderen samenwonen met bewoners met een overeenkomstige leefstijl.

Frans Thissen is als sociaal geograaf werkzaam binnen de afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

- Burholt, V. (2009). Is home where the heart is? The affinities between people and betwixt places in later life, Inaugural lecture, Swansea University.
- Keating, N. (red.) (2008) Rural ageing: a good place to grow old? Bristol: The Policy Press.
- Meer, M. van der, F. Thissen, J. Droogleever Fortuijn, I. van der Tak en D. van der Wouw (2008) De sociale draagkracht van dorpen in Borsele: leefbaarheid, sociale cohesie en community care in kleine dorpen. Amsterdam, AMIDSt UvA.
- Meer, M. van der, J. Droogleever Fortuijn en F. Thissen (2008). Vulnerability and environmental stress of older adults in deprived neighbourhoods in the Netherlands, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 99, nr. 1, pp. 53-64.
- Phillipson, C. (2007). The 'elected' and the 'excluded': sociological perspectives on the experience of place and community in old age, Ageing and Society 27, nr.3, pp. 321-342.
- Phillipson, C. en T. Scharf (2005) Rural and urban perspectives on growing old: developing a new research agenda, European Journal of Ageing 2, nr. 2, pp. 67-75.
- Steenbekkers, A., C. Simon en V. Veldheer (red.) (2006) Thuis op het platteland: de leefsituatie van platteland en stad vergeleken. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Thissen F., J. Droogleever Fortuijn en P. van Konijnenburg (2003). Kwetsbaar of succesvol? De woonsituatie van ouderen in de dorpen van de Kop van Noord-Holland. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam AME.
- Wenger, G.C. (1991). A network typology: from theory to practice. Journal of Aging Studies 5, nr. 2, pp. 147-162.